

Bożena Chołuj

Tłumaczenie na granicy

Moim działaniom w dziedzinie *Translation Studies* na Viadrinie nadała z jednej strony kształt pierwsza rozmowa z Karlem Dedeciusem w „Jego” Niemieckim Instytucie Spraw Polskich w Darmstadt w latach 80. ubiegłego wieku, z drugiej zaś koncepcja zbiorowego tłumaczenia, stworzona w latach 90. przez prof. Horsta Turka w ramach sponsorowanego projektu dotyczącego tłumaczeń w Getyndze. Karl Dedecius zasugerował mi jako początkującej literaturoznawczyni, że przekład literacki nie znajduje się wprawdzie na stopie wojennej z literaturoznawstwem i translatoologią, ale że ani jedno, ani drugie właściwie nie przydaje się tłumaczom i tłumaczkom. Z kolei w projekcie translatoologicznym dowiedziałam się, iż tłumaczenie jest *dokonaniem* zarówno indywidualnym, jak i zbiorowym, co potwierdziło się, gdy wspólnie z Willim Huntemannem przetłumaczyłam na niemiecki kilka rozdziałów książki *Szczeliny istnienia* Jolanty Brach-Czajny¹. Te doświadczenia znalazły odzwierciedlenie w moich projektach translatorskich w ramach profesury z literatury niemiecko-polskiej i stosunków kulturalnych oraz *Gender Studies* na uniwersytecie Viadrina.

Podczas pierwszego, zainicjowanego przeze mnie projektu *Translation Studies* w latach 2010–2013 rozpoczęłam, idąc za myślą Karla Dedeciusa, ścisłą współpracę z tłumaczami i tłumaczkami. Nawet koordynatorami tego projektu zostali tłumacze: Andreas Volk i Tomasz Dominiak. Jako że projekt był realizowany w ramach Wydziału Kulturoznawstwa na Europejskim Uniwersytecie Viadrina, tłumaczenie jako takie mogło być badane wszechstronniej, niż działoby się to zapewne w przypadku badań filologicznych albo translatoologicznych. Warsztaty translatorskie stwarzały zainteresowanym studentom i studentkom możliwość praktycznego sprawdzenia się w tłumaczeniach literackich. Odbywało się to pod kierunkiem

229

¹ J. Brach-Czajna, *Szczeliny istnienia*, Warszawa 1992; por. B. Chołuj, *Jolanta Brach-Czajnas existenzieller Zirkel der Fleischlichkeit in „Sszeliny istnienia”, „OderÜbersetzen”* 2012 nr 3, s. 206–227.

dobrze znanych tłumaczy i tłumaczek, jak Olaf Kühn, Sława Lisiecka ze Zdzisławem Jaskułą, Barbara Samborska, Renate Schmidgall, Karin Wolff. Kilkoro z nich odkryło wśród studentów i studentek prawdziwe talenty i, jak Sława Lisiecka czy Barbara Samborska, po zakończeniu projektu kontynuowało współpracę z nimi. Wielu studentów i studentek wyraziło podczas warsztatów translatorskich chęć, by również w przyszłości zajmować się tłumaczeniami literatury polskiej bądź niemieckiej. Wcześniej nie wierzyli, że kiedykolwiek otrzymają taką szansę. Bądź co bądź wybrali Viadrinę, międzynarodowy uniwersytet na granicy polsko-niemieckiej, jako miejsce, w którym będą mogli rozwijać swoje kompetencje językowe, zarówno polskie, jak i niemieckie.

Spotkanie i kontakt ze znanymi tłumaczami i tłumaczkami były w ramach naszego projektu wielkim przeżyciem dla studiujących osób. Dało im to możliwość intensywnej pracy nad tekstami pod kierunkiem profesjonalistów, a nawet przekonanie, że środowisko tłumaczy i tłumaczek nie jest hermetyczne, lecz chętnie przyjmuje nowo odkryte talenty. Wielu z tych młodych ludzi zmotywowało to także do zajęcia się tłumaczeniem, nawet bez względu na fakt, że zajmuje to dużo czasu i nie zalicza się do planu zajęć ich studiów. Niektórym udało się opublikować swoje pierwsze próby u nas. Inni przełożyli dramat Krystyny Kofty *Salon Profesora Mefisto* (*Der Salon von Professor Mefisto*) pod kierunkiem Barbary Samborskiej. Tłumaczenie wypadło tak dobrze, że można było zaproponować jego wystawienie Theater im Schuppen (Teatrowi w Szopie) we Frankfurcie nad Odrą. Na premierę w reżyserii Franka Radüga przyjechała sama Krystyna Kofta, która po przedstawieniu spontanicznie wdała się w dyskusję z publicznością. Była zachwycona tym, co zobaczyła, ponieważ poczuła się zrozumiana przez niemieckiego reżysera. Podobno uchwycił on sens jej dramatu o wiele lepiej niż wcześniej dwaj polscy reżyserzy, którzy bez szczególnego sukcesu wystawili ten dramat w Krakowie i Gdańsku. Kofta dziwiła się, że tłumaczenie mogło okazać się lepsze niż oryginał. To frankfurckie przeżycie spowodowało nawet przełom w jej życiu: wróciła do pisania literatury, co po przejściu operacji zarzuciła na dłuższy czas, zaangażowana w pracę uświadamiającą na temat wczesnej diagnozy raka piersi w Polsce. Tym samym zrealizowaliśmy kolejny cel Karla Dedeciusa – szersze oddziaływanie tłumaczenia niż „wyłącznie” jego publikacja. Przetłumaczony dramat nie tylko od razu po powstaniu doczekał się recepcji w kulturze docelowej, lecz wpłynął również na jego popularność po polskiej stronie. Krystyna Kofta jest po dziś dzień pisarką odnoszącą duże sukcesy.

Do kręgu wykładających tłumaczy i tłumaczek dołączyli także laureaci Nagrody Dedeciusa za tłumaczenia literatury: Ryszard Wojnakowski i Bernhard Hartmann. Dzięki Annie Wołkowicz i Adamowi Lipszy-

cowi jako laureatom Allianz-Stiftung mogliśmy poszerzyć ten program nawet o tłumaczenia naukowe. Współpraca z obojgiem tłumaczy była atrakcyjna przede wszystkim dla studentów i studentek zainteresowanych tłumaczeniem tekstów z dziedzin ich studiów (prawo, ekonomika przedsiębiorstw i kulturoznawstwo). Zwieńczenie projektu stanowił interdyscyplinarny cykl wykładów, podczas których wystąpili niemieccy i polscy specjaliści i specjalistki, a wśród nich Thomas Brovot, Anna Göte, Gabriele Leupold, Maria Hummitzsch, Bernhard Hartmann, Adam Pomorski, Barbara Samborska, Anna Janko, Karin Wolff, Łukasz Żebrowski, Sven Sellmer, Katharina Raabe, Eliza Karminska, Theresia Prammer, Renata Makarska, Rosemarie Tietze, Marek Klodnicki, José Luis Losada Palenzuela i Mark Harman.

Pracą, która poprzedziła wyżej wymienione działania, był między innymi nasz projekt badawczy związany z tłumaczeniami literackimi, wsparty finansowo przez Fundację im. Roberta Boscha i Polsko-Niemiecką Fundację na rzecz Nauki. Pierwsze wyniki tej pracy zaprezentowaliśmy na konferencji zatytułowanej *Grenzerfahrung literarischer Übersetzung (Doświadczenia graniczne podczas tłumaczenia literackiego)*, a kolejne – w wydawnym w 2007 roku tomie pod tą samą nazwą. Była to część naszych badań dotyczących różnic i granic, a kontynuowaliśmy je w projekcie *Translation Studies 2012*, organizując konferencję „Übersetzung zwischen Kunst und Politik” (Tłumaczenie między sztuką a polityką) w Collegium Polonicum. Większość publikacji z tego czasu, wśród nich również dysertacja Inez Okulskiej, koncentrowały się na Karlu Dedeciusie i praktyce translatorskiej innych tłumaczy i tłumaczek.

Artykuły poświęcone Dedeciusowi stanowią zresztą motyw przewodni wszystkich publikacji katedry w dziedzinie tłumaczenia. Większość z nich dotyczy Dedeciusa jako menedżera branży translatorskiej, zwłaszcza Jego kontaktów z pisarzami i pisarkami, a także szczególnych stosunków z instytucjami, co doprowadziło do trwałego zaistnienia pracy translatorskiej tego tłumacza w niemieckim krajobrazie kulturalnym. „Jego” Niemiecki Instytut Spraw Polskich w Darmstadt przez wiele lat służył jako centrum tłumaczeń literackich z języka polskiego na język niemiecki. Dedecius stworzył i zrealizował tu pomysł serii *Polnische Bibliothek* (Biblioteka Polska) jako zbioru tłumaczeń dzieł literatury polskiej, począwszy od średniowiecza po współczesność, serii finansowanej przez Fundację im. Roberta Boscha, a wydawanej w latach 1982–2000 przez wydawnictwo Suhrkamp. Według tego wzoru powstała potem Biblioteka Czeska i Turecka, ale zdecydowanie nie osiągnęły one rozmiarów inicjatywy autorstwa Dedeciusa. Niemiecki Instytut Spraw Polskich stał się obecnie instytucją, która nieustająco rozszerza swoją działalność, zarówno naukową, jak i społeczno-polityczną, organizując kongresy dotyczące Polski

i rozmaite dyskusje panelowe odnoszące się do aktualnych kwestii. Od 2020 roku jest też partnerem „Deutsch-Polnisches Barometer”² (Barometr Niemiecko-Polski). Współpracownicy i współpracowniczki Niemieckiego Instytutu Spraw Polskich kontynuują misję Dedeciusa i aktywnie oddziałują na współczesne stosunki niemiecko-polskie. Swego czasu, gdy trwała zimna wojna i istniała żelazna kurtyna, literatura – mimo napiętych stosunków politycznych – była najbezpieczniejszą dziedziną pielęgnowania i rozwoju. Po 1989 roku sytuacja polityczna zmieniła się tak radykalnie, że Niemiecki Instytut Spraw Polskich mógł podjąć się działań również w innych dziedzinach. Wspomniany wyżej najnowszy projekt świadczy o politycznej stabilizacji kontaktów sąsiedzkich, która pozwala traktować tłumaczenie jako coś więcej niż tylko przekładanie tekstów, a mianowicie jako tłumaczenie kultur.

232

Naszym celem było również oddziaływanie na rzeczywistość pozaliteracką, za czym zawsze opowiadał się Dedecius, także w korespondencji ze mną³, gdy mówił o tłumaczeniu jako warsztacie. Z takim poszerzonym pojęciem przekładu włączyliśmy się na Uniwersytecie Viadrina w prowadzoną przez wyższe uczelnie politykę wielojęzyczności i dydaktyki. Proponując tłumaczenie jako doświadczenie graniczne i zjawisko kulturowe, zainspirowaliśmy współpracowników i współpracowniczki Viadriny do włączenia badań nad przekładem do niedawno utworzonego kierunku studiów pod nazwą „Estetyka – Literatura – Filozofia” oraz do kolejnych projektów, jak te poświęcone praktyce tłumaczeń, a realizowane w centrum językowym uniwersytetu. Wszystkie działania prowadzone po obu stronach Odry, we Frankfurcie i w Collegium Polonicum w Ślubicach, przyczyniły się do podjęcia przez Karla Dedeciusa decyzji, aby przekazać swoją spuściznę Viadrinie, a tym samym położyć kamień węgielny pod powstanie jedyne w swoim rodzaju archiwum tłumaczy i tłumaczek w Collegium Polonicum na polskim brzegu Odry.

Dedeciusowi, zwłaszcza w ostatnich latach życia, zależało też na propagowaniu tłumaczenia jako stylu życia. Dlatego też katedra Niemiecko-Polskiej Literatury i Stosunków Kulturalnych poświęca uwagę egzystencjalnym doświadczeniom tłumaczy i tłumaczek, jakie gromadzą oni w swojej pracy nad tekstami i w kontaktach osobistych. Powołując do życia rocznik translatorski „OderÜbersetzen”, stworzyliśmy medium, w którym opowiadają oni nie tylko o sztuce tłumaczenia, lecz piszą także

² „Deutsch-Polnisches Barometer” jest rocznikiem poświęconym wzajemnemu postrzeganiu stosunków niemiecko-polskich w Niemczech i w Polsce, śledzącym od 2000 roku, jak Niemcy widzą Polaków i odwrotnie. Jest publikowany w obu językach. Zob. www.deutsches-polen-institut.de/wissenschaft/neupage/deutsch-polnisches-barometer (dostęp 29.06.20).

³ Patrz spuścizna Dedeciusa w Archiwum.

o swoich egzystencjalnych doświadczeniach granicznych podczas pracy, jak czyni to choćby Krzysztof Zabłocki⁴. Zastanawia się on nad odnajdowaniem swojej tożsamości w tłumaczeniu anglojęzycznych pisarzy homoseksualnych, których sukcesywnie wprowadzał na polski rynek książki.

W 2021 roku czasopismo będzie obchodziło dziesiąty rok istnienia. Mamy ogromną nadzieję, że z czasem stanie się ono organem Archiwum przy Collegium Polonicum. Teksty zawarte w „OderÜbersetzen” odzwierciedlają również nasze, czyli wydawców i wydawczyń, nieustannie graniczne doświadczenia z tłumaczeniem. Wymyśliliśmy to czasopismo jako periodyk hybrydowy, który łączy naukę ze sztuką przekładu oraz wywiadami z tłumaczami i tłumaczkami, a także prezentuje ich portrety i warsztatowe próby tłumaczeń, znajdujących się jeszcze w trakcie procesu twórczego. Takie połączenie oferuje tłumaczom i tłumaczkom platformę wymiany, osobom początkującym potwierdzenie jakości ich pierwszych dokonań, wydawnictwom zaś umożliwia na podstawie fragmentów przetłumaczonych utworów orientację, które teksty najnowszej literatury byłyby godne przetłumaczenia i publikacji. Jeden z tematycznych punktów ciężkości czasopisma, jakim jest nauka, stwarza miejsce uczonym na analizę przekładów literatury naukowej i prezentację wyników badań. Jednakże ich artykuły ukazują się dopiero po przeprowadzonych anonimowo ocenach. Biorąc pod uwagę tę naukową część czasopisma, trzeba przyznać, że udało nam się pozyskać znamienite osobistości, które weszły w skład rady naukowej. Są to: Edward Balcerzan, Dieter Bingen, Rolf Fieguth, Olaf Kühn, Roswitha Matwin-Buschmann, Zdzisław Jaskuła, Sława Lisiecka, Martin Pollack, Renate Schmidgall, Karol Sauerland i Leszek Szaruga. Niestety, z niektórymi z nich musieliśmy się pożegnać. Najpierw ze Zdzisławem Jaskułą, którego śmierć wszystkich nas boleśnie zaskoczyła, potem zaś z przyczyn zdrowotnych opuściła nasze gremium Roswitha Matwin-Buschmann. Także Dieter Bingen jako emeryt zakończył swoją pracę w radzie. Nie uzupełniliśmy jej, gdyż wyżej wymienione osoby wydają się nam niezastąpione. Poszerzyliśmy natomiast o kilka osób zespół redakcyjny. W jego skład weszli: Agnieszka Jezierska, Inez Okulska, Ryszard Turczyn, Bernhard Hartmann, Jan Conrad i Thomas Weiler.

Również w naszym czasopiśmie staramy się realizować ideę Dede-ciusa i zamieszczać teksty dotyczące tłumaczeń jako sztuki słowa. Dlatego też nadal nie publikujemy artykułów czysto translatologicznych. Wyjątek stanowią dwie części deskryptywnej poetyki przekładu Jerzego

⁴ Zob. K. Zabłocki, *Jak to się zaczęło: tłumacza literatury wyznania genealogiczno-meandrycznie-synoptyczne*, „OderÜbersetzen”, 2014–2016, nr 5–6–7, s. 34–41.

Brzozowskiego w dziale *Leksykon Translatologiczny*⁵. Dominują teksty poświęcone krytyce tłumaczeń (Karol Sauerland)⁶, translatoryce w społeczeństwie światowym (Doris Bachmann-Medick)⁷ lub autorowi i tłumaczowi (Edward Balcerzan)⁸.

Niekonwencjonalna formuła czasopisma dopuszcza również rozmaite eksperymenty, jak publikację przekładu Petera Lachmanna *ich hatte mitleid mit ihnen (współczułem im)* „nieistniejącego oryginału” Tadeusza Różewicza⁹.

Niestety, rada programowa czasopisma nie ma poczucia bezpieczeństwa finansowego, gdyż fundacje przyznają pieniądze ściśle według rozdzielnika uwzględniającego poszczególne dziedziny i dyscypliny. Doświadczyliśmy tego, przygotowując wniosek o finansowe wsparcie naszego projektu *ars science* poświęconego badaniom nad różnicami rozmaitego pochodzenia, który wypracowałam z moimi doktorantami i doktorantkami oraz studentami i studentkami studiów magisterskich w czasie kolokwium doktorskiego poświęconego *Differenz-, Grenz- und Gender-Forschung* (Badania nad różnicami, granicami i gender). Doradczynie i doradcy fundacji, do których złożyliśmy wnioski, wyjaśnili mi, że byliby gotowi wspierać finansowo „OderÜbersetzen”, gdyby jednoznacznie dało się przyporządkować to czasopismo do jednej dziedziny – albo do kultury, albo do nauki. Taka strategia finansowania wynika z wyspecjalizowania się poszczególnych fundacji, jak również z tego, że ze względu na ograniczenia finansowe wolą one rozwijać własne projekty i wspierają wyłącznie działania, które są z nimi kompatybilne. Wskutek tego trudno obecnie przeforsować innowacyjne projekty, wdrażane swego czasu przez Dedeciusa. Definicja przekładu jako zjawiska kulturowego, a nie tylko dokonania filologicznego leży wprawdzie u podstaw *translational turn*, uważanego przez Doris Bachmann-Medick w *Culture turns*¹⁰ za najważniejszy zwrot w europejskim dyskursie naukowym od czasu poszerzenia Unii Europejskiej, ale zdaje się on dokonywać raczej w teorii, a nie w praktyce finansowej różnych fundacji. Ich nastawienie na jednoznacznie zdefinio-

⁵ Por. J. Brzozowski, *Abriss einer deskriptiven Poetik*, tłum. M. Eberharter, „OderÜbersetzen” 2012, nr 3, s. 186–203; J. Brzozowski, *Abriss einer deskriptiven Poetik (2)*, „OderÜbersetzen” 2013, nr 4, s. 154–174.

⁶ Por. K. Sauerland, *Beginnende Übersetzungskritik im Deutschland des 18. Jahrhunderts*, „OderÜbersetzen” 2011, nr 2, s. 201–208.

⁷ D. Bachmann-Medick, *Translatorstwo w społeczeństwie światowym. W drodze do translational turn*, tłum. K. Krzemieniowa, „OderÜbersetzen” 2011, nr 2, s. 186–200.

⁸ E. Balcerzan, *Autor i tłumacz. Zwolywanie wyobraźni*, „OderÜbersetzen” 2013, nr 4, s. 144–153.

⁹ P. Lachmann, *ich hatte mitleid mit ihnen*, „OderÜbersetzen” 2012, nr 3, s. 19.

¹⁰ D. Bachmann-Medick, *Culture turns. Nowe kierunki w naukach o kulturze*, tłum. K. Krzemieniowa, Warszawa 2012.

wane produkty badawcze pokrywa się wprawdzie z logiką gospodarczo-rynkową, lecz staje na drodze wolności badaczy, dążących do pozyskania nowej wiedzy. Pozwala to lepiej zrozumieć sukcesy Karla Dedeciusa, któremu od końca lat 50. ubiegłego wieku udawało się wpisywać w oficjalny mainstream niemieckiej polityki kulturalnej w odniesieniu do stosunków niemiecko-polskich. Jest to jednak zaledwie częściowe wyjaśnienie fenomenu Dedeciusa. Jego dokonania, jak również tłumaczenie jako praktyka na granicy między sztuką, komunikacją i doświadczeniem pozostają nadal obiektem naszych badań.

Przekład: Sława Lisiecka

Im Rahmen des Symposiums
Grenzerfahrungen literarischer Übersetzung
W ramach sympozjum:
Granice i pogranicza przekładu literackiego
Collegium Polonicum/ Słubice
24-26.06.2004

laden wir ein zur
Lesung
Jede Sprache ist eine andere Welt

zapraszamy na
Spotkanie z tłumaczkami
Każdy język to odrębny świat

mit
Slawa Lisiecka
und
Ursula Kiermeier

25.06.2004 um 19.30 Uhr im Bankettsaal des
Collegium Polonicum
25.06.2004 o godz. 19.30 w Sali Bankietowej
Collegium Polonicum

Eintritt frei
Wstęp wolny

Slawa Lisiecka – Übersetzerpreis der Robert-
Bosch-Stiftung 1985. Übersetzung der Werke
Schillers, Goethes sowie zeitgenössischer Literatur
ins Polnische

Slawa Lisiecka – laureatka nagrody Fundacji
Boscha (1985). Tłumaczenia dzieł Schillera,
Goethego i literatury współczesnej na język polski

Ursula Kiermeier – Übersetzungen der Werke
Wisława Szymborskas, Jan Twardowskis, Zofia
Nalkowskas und Jan Kochanowskis ins Deutsche.

Ursula Kiermeier – tłumaczenia dzieł Wisławy
Szymborskiej, Jana Twardowskiego, Zofii
Nalkowskiej i Jana Kochanowskiego na język
niemiecki.

W ramach sympozjum:
Granice i pogranicza przekładu literackiego
Collegium Polonicum/ Słubice
24-26.06.2004

zapraszamy na
Wieczór autorski
Ojczyzna wielokrotna

z

Edwardem Balcerzanem

24.06.2004 o godz. 18.00
w Sali Bankietowej Collegium Polonicum

Wstęp wolny

Na spotkanie z E. Balcerzan ur. w 1937 roku w
Wowezańsku pod Charkowem, profesorem
UAM, wybitnym badaczem literatury
współczesnej, znanym tłumaczem,
tłumaczem, autorem czterech tomików
poetyckich i dwóch tomów prozy zapraszamy
wszystkich zainteresowanych literaturą i
przekładem.

Wokół Pereheni i słoneczników to zbiór esejów i
poetyckich tłumaczeń z języka rosyjskiego i
ukraińskiego. „Opis młodości pisarza w Rosji,
Szczecinie... Opis poznańskich doświadczeń
literackich... A także zapis fascynacji kulturą
przełomu cywilizacji Wschodu i Zachodu...
Fascynacji twórczością wybitnego poety
czuwaskiego, Ajgiego (z przekładami jego
wierszy).” (z rec. Włodzimierza Branickego)

*Perehenia i słoneczniki. Wstępem poprzedził
Sergiusz Sterna-Wachowiak. Seria „Pasaże i
palisady”. Stowarzyszenie Pisarzy Polskich, Poznań
2003, ss. 271 + 1 nlb.*

Zaproszenia na wieczory autorskie, które odbyły się w trakcie sympozjum
organizowanego przez Katedrę Polsko-Niemieckich Związków Literackich
i Kulturowych Uniwersytetu Europejskiego Viadrina, 2004

Einladungen zu Autorenlesungen, die während des von der Professur
für Deutsch-Polnische Literatur- und Kulturbeziehungen der Europa-Universität
Viadrina organisierten Symposiums (2004) stattfanden

Doświadczenie graniczne podczas tłumaczenia literackiego. Tom pokonferencyjny
Bożena Chołuj i Ulrich Rätther, 2007

Konferenzband von Bożena Chołuj und Ulrich Rätther, 2007

237

„OderÜbersetzen“ – polsko-niemiecki rocznik translatorski,
założony przez Bożenę Chołuj

„OderÜbersetzen“ – polnisch-deutsches Übersetzungsjahrbuch,
initiiert von Bożena Chołuj

Übersetzung an der Grenze

Meine Aktivitäten im Bereich *Traslation Studies* an der Viadrina waren einerseits durch mein erstes Gespräch mit Karl Dedecius in „seinem“ Polen-Institut in Darmstadt in den 1980er Jahren und andererseits durch das Konzept der Teamübersetzung, das in dem Göttinger Sonderforschungsbereich von Prof. Horst Turk in den neunziger Jahren entwickelt wurde, geprägt. Karl Dedecius hat mir als einer angehenden Literaturwissenschaftlerin nahegelegt, dass literarische Übersetzung mit Literaturwissenschaft und Translatologie zwar nicht auf Kriegsfuß steht, aber Übersetzer/innen sie kaum gebrauchen können. In dem Sonderforschungsbereich konnte ich wiederum erfahren, dass die Übersetzung eine individuelle und zugleich eine kollektive Leistung sei, was sich bestätigte, als ich gemeinsam mit Willi Huntemann einige Kapitel des Buches „*Szczeliny istnienia*“ (Risse der Existenz) von Jolanta Brach-Czaina ins Deutsche übersetzte.¹ Diese Erfahrungen schlugen sich auf meine Übersetzungsprojekte im Rahmen der Professur für Deutsch-Polnische Literatur- und Kulturbeziehungen und Gender Studies an der Viadrina nieder.

239

Bei dem ersten von mir aufgegriffenen Projekt *Translation Studies* von 2010-2013 ging ich im Sinne von Karl Dedecius eine enge Kooperation mit Übersetzer/innen ein. Sogar die Koordinatoren des Projektes waren Übersetzer: Andreas Volk und Tomasz Dominiak. Da dieses Projekt im Rahmen der Kulturwissenschaftlichen Fakultät an der Europa Universität Viadrina angesiedelt war, konnte die Übersetzung vielfältiger behandelt werden, als es in philologischer Forschung oder in der Translatologie der Fall sein könnte. So boten die Übersetzungsworkshops den interessierten Studierenden die Möglichkeit, literarische Übersetzungen als praktische Tätigkeit auszuüben. Dies geschah unter Leitung namhafter Übersetzer/innen: Olaf Kühl,

¹ J. Brach-Czaina, *Szczeliny istnienia* [Risse des Seins], Warszawa 1992; Vgl. B. Chołuj, *Jolanta Brach-Czainas existenzieller Zirkel der Fleischlichkeit in „Szczeliny istnienia“*, in: „Oder-Übersetzen“ 2012, Nr. 3, S. 206–227.

Śława Lisiecka mit Zdzisław Jaskuła, Barbara Samborska, Renate Schmidgall, Karin Wolff. Einige dieser Übersetzer/innen haben in ihren Seminaren echte Talente unter den Studierenden entdeckt und die Zusammenarbeit mit ihnen auch nach dem Abschluss des Projektes fortgesetzt, wie Śława Lisiecka oder Barbara Samborska. Mehrere Studierende outeten sich in den Übersetzungsworkshops mit dem Wunsch, in Zukunft auch als Übersetzer/innen der polnischen bzw. deutschen Literatur zu arbeiten. Sie glaubten ursprünglich nicht daran, dass sie dafür jemals eine Chance bekommen. Immerhin hatten sie die Viadrina, die internationale Universität an der deutsch-polnischen Grenze, als einen Ort gewählt, an dem sie sowohl ihre deutschen als auch polnischen Kulturkompetenzen entwickeln konnten.

240

Für sie waren die Begegnung und Kontakt mit bekannten Übersetzer/innen in unserem Projekt ein großes Erlebnis. Es gab ihnen die Möglichkeit einer intensiven Arbeit an Texten unter deren Leitung und sogar die Überzeugung, dass das Milieu der Übersetzer/innen nicht in sich abgeschlossen ist, sondern neue Talente gern aufnimmt. Das motivierte viele von ihnen zum Übersetzen, sogar ohne Rücksicht darauf, dass es viel Zeit kostete und nicht zum Curriculum ihrer Studiengänge gehörte. Manche konnten ihre ersten Versuche bei uns veröffentlichen. Andere übersetzten das Drama von Krystyna Kofta *Salon Profesora Mefisto* (*Der Salon von Professor Mephisto*) unter der Leitung von Barbara Samborska. Die Übersetzung wurde so gut, dass sie dem Theater im Schuppen in Frankfurt (Oder) zur Aufführung angeboten werden konnte. Der Premiere in der Regie von Frank Radüß wohnte Krystyna Kofta selbst bei, die nach der Aufführung mit dem Publikum spontan diskutierte. Sie war von dem, was sie gesehen hatte, begeistert, weil sie sich durch den deutschen Regisseur verstanden fühlte. Er habe den Sinn ihres Dramas viel besser erfasst als zwei polnische Regisseure, die es in Krakau und Danzig ohne besonderen Erfolg aufgeführt hatten. Kofta staunte, dass die Übersetzung besser als das Original funktionieren konnte. Dieses Frankfurter Erlebnis führte sogar zu einem Durchbruch in ihrem Leben: Sie kehrte zum literarischen Schreiben zurück, das sie durch ihr Engagement in Aufklärungsarbeit über die Frühdiagnose des Brustkrebs in Polen nach ihrer eigenen Krebsoperation für längere Zeit unterbrochen hatte. Somit haben wir ein weiteres Ziel von Karl Dedecius erfüllt, die breitere Wirkung der Übersetzung als „nur“ ihre Veröffentlichung. Das übersetzte Drama wurde nämlich nicht nur gleich nach ihrer Entstehung in ihrer Zielkultur rezipiert, sondern führte auch zu einer Rückwirkung auf der polnischen Seite. Krystyna Kofta ist bis heute eine erfolgreiche Literatin.

Dem Kreis der dozierenden Übersetzer/innen schlossen sich auch die Träger des Dedeciuspreises für literarische Übersetzung an: Ryszard Wojnakowski und Bernhard Hartmann. Das Programm konnten wir dank dem Engagement von Anna Wołkowicz und Adam Lipszyc als Preisträger

der Allianz-Stiftung sogar um wissenschaftliche Übersetzung erweitern. Die Zusammenarbeit mit ihnen war vor allem für die Studierenden attraktiv, die an der Übersetzung der Texte aus ihren Fachbereichen (Jura, BWL und Kulturwissenschaften) interessiert waren. Dieser didaktische Teil des Projektes *Translation Studies* folgte der Faszination von Karl Dedecius für neue Generationen, die über ihr eigenes Engagement und Talent zum Übersetzen kommen. Zur Abrundung organisierten wir eine Ringvorlesung, in der deutsche und polnische Spezialisten und Spezialistinnen auftraten, darunter: Thomas Brovot, Anna Göte, Gabriele Leupold, Maria Hummitzsch, Bernhard Hartmann, Adam Pomorski, Barbara Samborska, Anna Janko, Karin Wolff, Łukasz Żebrowski, Sven Sellmer, Katharina Raabe, Eliza Karminska, Theresia Prammer, Renata Makarska, Rosemarie Tietze, Marek Klodnicki, José Luis Losada Palenzuela und Mark Harman.

Als Vorarbeit zu den oben erwähnten Aktivitäten wäre u.a. unser Forschungsprojekt zu literarischer Übersetzung, das durch die Robert Bosch Stiftung und die Deutsch-Polnische Wissenschaftsstiftung finanziell unterstützt wurde. Die ersten Ergebnisse präsentierten wir auf der Tagung *Grenzerfahrung literarischer Übersetzung* und die weiteren in dem gleichnamigen Band von 2007. Es war ein Teil unserer Differenz- und Grenzfor-

schung, die wir in das Projekt *Translation Studies* 2012 mit der internationalen Konferenz *Übersetzung zwischen Kunst und Politik* am Collegium Polonicum fortgesetzt haben. Die meisten Veröffentlichungen in dieser Zeit, darunter auch die Dissertation von Inez Okulska, konzentrierten sich auf Karl Dedecius und die Übersetzungspraxis anderer Übersetzer/innen. Die Aufsätze über Dedecius bilden übrigens einen roten Faden aller Publikationen des Lehrstuhls im Bereich der Übersetzung. Mehrere von ihnen sind ihm als Manager des Übersetzungsbetriebs gewidmet, besonders seinen Kontakten mit Schriftsteller/innen, Verlagen und auch seinem besonderen Umgang mit Institutionen, die zur Etablierung seiner Übersetzungsarbeit in der deutschen Kulturlandschaft führte. „Sein“ Deutsches Polen-Institut in Darmstadt diente Jahrelang als Zentrum literarischer Übersetzung aus dem Polnischen ins Deutsche. Dedecius entwickelte und realisierte hier die Idee der Polnischen Bibliothek als einer Literaturreihe der Übersetzungen polnischer Werke vom Mittelalter bis in die Gegenwart, finanziert von der Robert Bosch Stiftung, herausgegeben in den Jahren 1982-2000 durch Suhrkamp Verlag. Nach diesem Vorbild entstanden später die Tschechische und Türkische Bibliothek, jedoch bei weitem nicht in solch einem großen Umfang wie die Initiative von Dedecius. Das Deutsche Polen-Institut ist mittlerweile zu einer Institution geworden, die mit der Zeit immer neuere Bereiche bespielt, den wissenschaftlichen durch Polenkongresse und den gesellschaftlich-politischen durch diverse Podiumsgespräche zu aktuellen Fragen und seit 2020 als Partner des „Deutsch-Polnischen

Barometers“.² Die Mitarbeiter/innen des Polen-Institutes folgen der Mission von Dedecius, aktiv auf die Gegenwart der deutsch-polnischen Beziehungen einzuwirken. Zu seiner Zeit, geprägt durch den Kalten Krieg und den Eisernen Vorhang, war die Literatur das sicherste Gebiet für die Pflege und Entwicklung dieser politisch angespannten Beziehungen. Nach 1989 veränderte sich die politische Lage so radikal, dass weitere Gebiete in die Aktivitäten des Deutschen Polen-Institutes aufgenommen werden konnten. Die oben erwähnte neueste Entwicklung zeugt von einer politischen Stabilität der Nachbarschaftskontakte, die erlaubt, die Übersetzung weiter denn als Textübersetzung zu fassen, nämlich als Kulturübersetzung.

Das Einwirken auf die außerliterarische Wirklichkeit, für die Dedecius plädierte, auch in der Korrespondenz mit mir,³ immer wenn er über Übersetzen als einer Werkstatt sprach, war auch unser Ziel. Wir haben uns mit dem erweiterten Übersetzungsbegriff in die Hochschulpolitik der Vielsprachigkeit und in die Hochschuldidaktik an der Viadrina eingeschrieben. Mit der Übersetzung als Grenzerfahrung und Kulturphänomen animierten wir Mitarbeiter/innen der Viadrina zur Inklusion der Übersetzungsforschung in den relativ jungen Studiengang Ästhetik – Literatur – Philosophie und zu weiteren Projekten, wie die der Übersetzungspraxis am Sprachenzentrum der Viadrina gewidmet sind. Diese Aktivitäten auf beiden Seiten der Oder, in Frankfurt (Oder) und am Collegium Polonicum in Ślubice trugen zu der Entscheidung von Karl Dedecius bei, dieser Universität seinen Nachlass zu überweisen und damit einen Grundstein für die Gründung eines in Europa einmaligen Archivs für Übersetzer/innen am Collegium Polonicum auf dem polnischen Ufer der Oder zu legen.

Dedecius lag es auch an der Vermittlung der Übersetzung als eines Lebensstils, besonders in seinen späteren Jahren. Deswegen widmet die Professur für Deutsch-Polnische Literatur- und Kulturbeziehungen ihre Aufmerksamkeit den existenziellen Erfahrungen der Übersetzer/innen, die sie im Zusammenhang mit ihrer Arbeit mit Texten und ihren Mitmenschen sammeln. Mit dem translatorischen Jahrbuch „OderÜbersetzen. Archiv von Karl Dedecius“ gründeten wir ein Medium für sie, in dem sie nicht nur über ihre Übersetzungskunst zu Wort kommen, sondern auch über ihre existenziellen Grenzerfahrung beim Übersetzen schreiben, wie es Krzysztof Zabłocki tut.⁴

² „Deutsch-Polnisches Barometer“ ist eine alljährliche Publikation über die gegenseitige Wahrnehmung von deutsch-polnischen Beziehungen in Polen und Deutschland, das seit 2000 verfolgt, wie Deutsche Polen und Polen Deutsche wahrnehmen. Es wird in beiden Sprachen veröffentlicht. Vgl. www.deutsches-polen-institut.de/wissenschaft/neupage/deutsch-polnisches-barometer (29.06.20).

³ Siehe Dedecius' Nachlass im Archiv.

⁴ Vgl. K. Zabłocki, *Jak to się zaczęło: tłumacza literatury wyznania genealogiczno-meandryczno-synoptyczne* (Wie hat es angefangen: genealogisch-mäandrisch-synoptische Bekenntnisse eines literarischen Übersetzers), in: „OderÜbersetzen“ 2014–2016, Nr. 5–6–7, S. 34–41.

Er reflektiert über seine Identitätsfindung bei der Übersetzung der schwulen englischsprachigen Schriftsteller, die er sukzessive auf den polnischen Buchmarkt eingeführt hat.

2021 feiert die Zeitschrift das zehnte Gründungsjubiläum. Wir hoffen sehr, dass sie mit der Zeit zum Organ des Archivs am Collegium Polonicum wird. Ihre Inhalte spiegeln die Grenzerfahrungen mit der Übersetzung wider, die auch wir als Herausgeber/innen immer wieder machen. Wir konzipierten *OderÜbersetzen* als eine hybride Zeitschrift, die Wissenschaft mit der Kunst der Übersetzung und den Interviews mit Übersetzer/innen, sowie ihre Porträts und die Werkstattproben der Übersetzungen, die sich in noch im Arbeitsprozess befinden, vereint. Eine solche Verbindung bietet den Übersetzer/innen eine Austauschplattform, den Anfänger/innen eine Bestätigung für ihre ersten Leistungen und den Verlagen eine Orientierung an den Übersetzungsfragmenten, welche Texte der neueren Literatur übersetzungs- und publikationswürdig wären. Der thematische Schwerpunkt-Teil der Zeitschrift bietet Wissenschaftler/innen Raum für ihre Übersetzungsanalysen und Forschungsergebnisse. Ihre Beiträge erscheinen jedoch erst nach einer anonymisierten Begutachtung. Mit Rücksicht auf diesen wissenschaftlichen Teil der Zeitschrift haben wir namhafte Persönlichkeiten zum wissenschaftlichen Beirat gewinnen können: Edward Balcerzan, Dieter Bingen, Rolf Fieguth, Olaf Köhl, Roswitha Matwin-Buschmann, Zdzisław Jaskuła, Sława Lisiecka, Martin Pollack, Renate Schmidgall, Karol Sauerland und Leszek Szaruga. Leider mussten wir uns von einigen unter ihnen verabschieden, zuerst von Zdzisław Jaskuła, dessen Tod uns alle schockierte. Dann hat Roswitha Matwin-Buschmann das Gremium aus gesundheitlichen Gründen verlassen. Und Dieter Bingen stellte seine Aktivität in dem Beirat als Emeritus ein. Den Beirat haben wir nicht mehr ergänzt, weil diese Personen uns als unersetzbar erscheinen. Dafür haben wir das Redaktionsteam um mehrere Personen erweitert: Agnieszka Jezierska, Inez Okulska, Ryszard Turczyn, Bernhard Hartmann, Jan Conrad und Thomas Weiler.

Auch in der Zeitschrift sind wir um die Idee von Dedecius bemüht, möglichst nah an der Übersetzung als Wortkunst zu verbleiben. Deswegen publizieren wir weiterhin keine rein translatorischen Aufsätze. Eine Ausnahme stellen zwei Teile der deskriptiven Poetik der Übersetzung von Jerzy Brzozowski in dem *Translatorischen Lexikon*-Teil dar.⁵ Im Wesen sind es Texte über Übersetzungskritik (Karol Sauerland),⁶ über Translatorik

⁵ Vgl. J. Brzozowski, *Abriss einer deskriptiven Poetik*, Übersetzt von M. Eberharter, in: „OderÜbersetzen“ 2012, Nr. 3, S. 186–203; J. Brzozowski, *Abriss einer deskriptiven Poetik* (2), Übersetzt von M. Eberharter, in: „OderÜbersetzen“ 2013, Nr. 4, S. 154–174.

⁶ Vgl. K. Sauerland, *Beginnende Übersetzungskritik im Deutschland des 18. Jahrhunderts*, in: „OderÜbersetzen“ 2011, Nr. 2, S. 201–208.

in der Weltgesellschaft (Doris Bachmann-Medick)⁷ oder über Autor und Übersetzer (Edward Balcerzan).⁸

Die unkonventionelle Formel der Zeitschrift lässt auch Experimente zu, wie die Veröffentlichung der Übersetzung von Peter Lachmann „*ich hatte mitleid mit ihnen*“ von einem nicht existenten Original von Tadeusz Różewicz.⁹

Leider ist die Zeitschrift nicht finanziell abgesichert, denn Stiftungen verteilen ihre Gelder strickt nach ihren Finanzierungstöpfen, die nach Bereichen und Disziplinen organisiert sind. Das konnten wir erfahren bei der Vorbereitung des Antrags auf finanzielle Unterstützung unseres *ars science*-Projektes zur Differenzforschung, das ich mit meinen Doktorand/innen und Masterstudierenden im Forschungskolloquium Differenz-, Grenz- und Gender-Forschung ausgearbeitet hatte. Die Berater/innen von den angefragten Stiftungen erklärten mir, dass sie bereit wären, die Zeitschrift finanziell zu unterstützen, wenn sie sich einem Gebiet, dem künstlerischen oder dem wissenschaftlichen, eindeutig zuordnen ließe. Diese Finanzierungsstrategie ergibt sich aus der Spezialisierung der Stiftungen sowie daraus, dass sie wegen finanzieller Engpässe lieber selbst ihre eigenen Projekte entwickeln und nur solche Aktivitäten unterstützen, die mit ihnen kompatibel sind. Innovative Projekte wie zu Dedecius' Zeiten sind dadurch schwer durchsetzbar. Die Definition der Übersetzung als eines Kulturphänomens und nicht nur als einer philologischen Leistung liegt zwar dem *translational turn* zugrunde, den Doris Bachmann-Medick in *Culture turns* für die wichtigste Wende im Wissenschaftsdiskurs seit der Erweiterung der EU in Europa hält,¹⁰ aber diese scheint sich eher in der Theorie zu vollziehen, und nicht in der Finanzierungspraxis von Stiftungen. Deren Einstellung auf eindeutig definierte Forschungsprodukte deckt sich zwar mit der marktwirtschaftlichen Logik, steht aber der Forschungsfreiheit im Wege, die nach neuen Erkenntnissen strebt. Dies lässt Dedecius' Erfolge besser verstehen, der sich seit Ende der 1950er Jahre in den offiziellen Mainstream der deutschen Kulturpolitik in Bezug auf die deutsch-polnischen Beziehungen politisch einschreiben konnte. Es ist aber nur ein Teil der Erklärung des Phänomens Dedecius. Dieses Phänomen bleibt weiterhin unser Forschungsobjekt sowie die Übersetzung als Praxis an der an der Grenze zwischen der Kunst, Kommunikation und Erfahrung.

⁷ D. Bachmann-Medick, *Translatorstwo w społeczeństwie światowym. W drodze do translational turn*, Übersetzt von K. Krzemieniowa, in: „OderÜbersetzen“ 2011, Nr. 2, S. 186–200.

⁸ E. Balcerzan, *Autor i tłumacz. Zwolnywanie wyobraźni [Autor und Übersetzer. Einberufung der Phantasie]*, in: „OderÜbersetzen“ 2013, Nr. 4, S. 144–153.

⁹ P. Lachmann, *ich hatte mitleid mit ihnen*, in: „OderÜbersetzen“ 2012, Nr. 3, S. 19.

¹⁰ D. Bachmann-Medick, *Culture turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*, Reinkubek bei Hamburg 2006.